

MONOKgraphia

Tanulmányok
Monok István
60.
születésnapjára

MONOKgraphia

**Tanulmányok
Monok István 60. születésnapjára**

Szerkesztette:

Nyerges Judit, Verók Attila, Zvara Edina

A kötet megjelenését támogatta:

Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ
Eszterházy Károly Egyetem
Szegedi Tudományegyetem

A borítót Kokas Károly tervezte

ISBN 978-963-09-8702-8

Minden jog fenntartva

© Kossuth Kiadó 2016

© Kokas Károly 2016

Felelős kiadó Kocsis András Sándor
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
Könyvkiadási igazgató Szuba Jolanta
Műszaki vezető Papp Miklós

www.kossuth.hu / e-mail: kiado@kossuth.hu

A nyomtatás és a kötés a Prime Rate Kft.-ben készült
Felelős vezető dr. Tomcsányi Péter

Tartalomjegyzék

Előszó.....	7
Köszöntők	
Géczi János (Veszprém): Szoros ábécérendben: <i>a hatvanas Monok Istvánnak</i>	9
Jankovics József (Budapest): A Monok István-univerzum.....	10
Ötvös Péter (Szeged): a Monok	14
Frédéric Barbier (Paris–Chatou): Avec István Monok, une page de l’histoire européenne, au tournant des XXe et XXIe siècles	15
Farkas Gábor Farkas (Budapest): Dudith András és Jethro Tull	17
Holl András (Budapest): Nomen rosae – Monok István köszöntése	22
Dušan Katuščák (Žilina/Zsolna): Priateľský pozdrav pre prof. Istvána Monoka – Friendly greeting to Professor István Monok.....	23
Kiss Barbara (Budapest): A nemzet könyvtárosa 1999–2009	24
Kis-Tóth Lajos (Eger): Köszöntő.....	27
Mader Béla (Szeged): Köszöntésféle	28
Németh S. Katalin (Budapest–Celldömölk): Példaképek: Szubjektív portré egy könyvtáros házaspárról	31
Gernot Nussbächer (Brassó): Ein Gruß- und Dankeswort aus Kronstadt.....	37
Csapó Mónika (Budapest): 60 szó	38
Tanulmányok	
Ács Pál–Petneházi Gábor (Budapest): Késre menő vita 1571-ben Murád Dragomán (Somlyai Balázs) és Arnoldus Manlius között	39
Balázs Mihály (Szeged): A Zrínyi-könyvtár három tételéről (Könyvjegyzékmérgezés ellen való orvosság)	46
Balázs Péter (Szeged): A „spinozista” Martinovics – értelmezési kísérlet (második nekifutás)	51
Barátné Hajdu Ágnes (Budapest): A Csongrád Megyei Általános Tanító Egyesület tevékenysége és illusztrációs pályázatai a két világháború között	56
Frédéric Barbier (Párizs–Chatou): Un exemplaire exceptionnel: le <i>Theuerdank</i> de Melchior Pfinzing à la Bibliothèque du château de Chantilly	62
Bene Sándor (Budapest): A sztoikus Zrínyi.....	69
Jan-Andrea Bernhard (Castrisch–Zürich): Die alte Klosterbibliothek Disentis: Ein buchgeschichtlich bemerkenswerter Fund.....	87
Bitskey István (Debrecen): Pázmány Péter és a Reihing-vita: Adalék az érseki könyvbeszerzéshez	98
Bujtás László (Budapest): Egy elfeledett 18. századi erdélyi főúri könyvtár nyomában: Kendeffi Elek hollandiai könyvvásárlásai (1761–1762)	102
Czibula Katalin (Budapest): Két kézirat: egy német nyelvű dráma és egy fordítás: Katona József <i>Jolánta a’ Jerusálemi Királyné</i> című drámafordításának szövegkiadásáról.....	109
Császtvay Tünde (Budapest): Az átlátszó, szomorú város modern fényei: Mikszáth Kálmán Budapest-élménye.....	114
Csepregi Zoltán (Budapest): A Barcaságtól Pennsylvaniáig: Lucas Rauss (1724–1788) önéletrajza.....	121
Csernus Sándor (Szeged): Jean de Joinville történetének kéziratai, első kiadásai és a könyvnyomtatók felelőssége	132

Csorba Dávid (Debrecen): Az Ország Ilona feletti hiányzó temetési beszéd esete	137
Andrea De Pasquale (Bologna): Bodoni in Ungheria: la corrispondenza con il conte Sámuel Teleki	143
Marisa Midori Deaecto (São Paulo): István Monok: un historien à l'échelle européenne	149
Deé Nagy Anikó (Marosvásárhely–Eger): Teleki Sámuel végakarata	154
Dukkon Ágnes (Budapest): Frölich Dávid humora: Időjósági kommentárok az 1641-ben Nürnbergben kiadott kalendáriumában	163
V. Ecsedy Judit (Budapest): Schauff pozsonyi könyvkiadó kétnyelvű hirdetése (1790)	170
Emődi András (Nagyvárad): A <i>Schola Rivulina</i> Nagybányán fennmaradt köteteiről	174
G. Etényi Nóra (Budapest): Aktualitás és reprezentáció: Matthäus Wagner (1648–1694) ulmi kiadó <i>almanach royaljai</i>	183
Fata Márta (Tübingen): „Dem Verdienst die Krone!": Bemühungen um die Ehrendoktorwürde der Universität Tübingen für den lutherisch-evangelischen Superintendenten István Czékus in den Jahren 1877 und 1889	190
Fazekas István (Budapest): Egy könyvjegyzék tanulságai: Heresinczy Péter győri püspök, kancellár és a hagyatékában összeírt könyvek (1590)	195
Fekete Csaba (Debrecen): Csallóközi formula avagy református agenda a 16–17. századból	202
Font Zsuzsa (Szeged): A spiritualizmus és a radikális pietizmus irodalma Szebenben: Andreas Teutsch könyvei a Brukenthal-gyűjteményben	209
Géczi János (Veszprém): Az enciklopédikus Plinius a rózsákról	214
Granasztói Olga (Budapest): Litteris in Patria Augendis?: Könyvtártörténeti elméletek a „másik” Apponyi könyvtár sorsának apropóján, 1774–2011	220
Gudor Kund Botond (Gyulafehérvár): Bod Péter és a németalföldi peregrináció	228
Tatjana Guszarova (Moszkva): A hivatalos érintkezés nyelve Magyarországon a XVII. században	252
Hamvas Endre–Keserű Bálint (Szeged): Köleséri Sámuel tudományos-irodalmi fő művének sorsa	257
Hegy Ádám (Szeged): Fábián János békési református tanító veszedelmes könyvei	260
Doina Hendre Biro (Gyulafehérvár): La vocation de mécènes des Batthyány : Résidences, palais et châteaux	268
Horváth Iván (Budapest): Egy régi metafora	280
H. Hubert Gabriella (Budapest): Az Evangélikus Országos Könyvtár korai történetének a vázlata	283
Hubert Ildikó (Budapest): Feljegyzés Károlyi Gáspár haláláról: Sóvári Soós Kristóf posztilláinak kéziratos toldalékában	289
Imre Mihály (Debrecen): Incunabula Hungarorum – a magyar őstörténet olvasata Wittenbergben, a gyászévtizedben	294
Jankovics József–Kőszeghy Péter (Budapest): Kisvárdai viszonyok – Telegdi Kata verses levele	305
Jankovits László (Pécs): Vizsgálódások Jacobus Piso és a bécsi Ausonius-kiadás körül	337
János Szabolcs (Nagyvárad): Magyar főúri családok Bécs 18. századi színházi kultúrájában	341
Káldos János (Budapest): „...egyig le kell vágni, hogy legyen egy hit”: Szilvási János beszéde Kolozsvárott 1593 októberében	347
Z. Karvalics László (Szeged): A múzsák a háborúban sem hallgatnak (Szempontok és példák egy furcsa fogalmi négyeség értelmezéséhez)	353
Katona Tünde (Szeged): Kellemes szomszédság: Összetartozó emlékkönyv- bejegyzésekről	361

Olga Khavanova (Moszkva): Magyar hivatalnokok nyelvtudása és a felvilágosult abszolutizmus reformtörekvései	366
Király Péter (Kaiserslautern): Johannes Thesselius kottás bejegyzése Clemens Hizler emlékkönyvébe (1611)	371
Kiss Farkas Gábor (Budapest): Az első, részben magyar nyelvű nyomtatvány (Melanchthon: <i>Elementa Latinae grammatices</i> , Krakkó, Vietor, 1526)	375
Brigitte Klosterberg (Halle an der Saale): Hungarica in den Beständen der Bibliothek und des Archivs der Franckeschen Stiftungen zu Halle	380
Knapp Éva (Budapest): Egy ismeretlen mariánus ferences könyvtár a 18. században	385
Kokas Károly (Szeged): Digitális bölcsészet 2016: A bölcsészek és az informatikai megközelítés: régen és most	405
Klára Komorová (Turócszentmárton): Torzá súkromných knižníc z bratislavskej Kapitulskej knižnice	413
Kovács András (Kolozsvár): Gyulafehérvári séta Bethlen Miklós kancellárral	418
Krász Lilla (Budapest): Bibliofil főurak: gróf Festetics György orvostudományi könyvgyűjteményéről (Vázlat)	425
Sz. Kristóf Ildikó (Szeged–Budapest): „Indi legendi & scribendi usum mirantur”: Egy kulturális sztereotípiá múltjáról és régi magyarországi előfordulásáról	435
Kruppa Tamás (Szeged): Történetíró Róma(?) városában: Egy tervezett(?) Erdély-történet nyomában	447
Tuomo Lahdelma (Jyväskylä): Márai és Mannerheim	454
Lázár István Dávid (Szeged): „Melior fieri studeo, si possim”: A tudatlanság és morális következményei Petraracánál	458
Christine Lebeau (Párizs): Négociers des savoirs d’État : les <i>Observations</i> de Jean-Claude Flachet sur le royaume de Hongrie	463
Lengyel Réka (Budapest): A visszanyert könyvtár: A Széll Farkas-gyűjtemény feldolgozásának lehetőségei a 21. században	472
K. Lengyel Zsolt (Regensburg): Bogyay, Borbándi, Molnár: Három hagyaték egy bajorországi magyar gyűjteményben	479
Jean-Michel Leniaud (Chartres): Viollet-le-Duc et les Vampires	485
Lipták Dorottya (Budapest): Szeletek az „erdélyi” könyves- és sajtóvilág 19. századi történetéből: Pályaívek, generációk, tendenciák várostörténeti és vállalkozástörténeti kontextusban	491
Eva Mârza–†Iacob Mârza (Gyulafehérvár): Alte rumänische Bücher in der Széchényi-Nationalbibliothek in Budapest	504
Mikó Árpád (Budapest): A Bibliotheca Corviniana és az aranyozott corvina-kötések	510
Elmar Mittler (Göttingen): Von der Bibliotheksgeschichte zur Bibliothek als Geschichte: Neue Konzepte kulturanthropologischer bibliothekshistorischer Forschung	515
Oláh Róbert (Debrecen): Adalékok az „et amicorum” possessorbejegyzésekhez	521
Orlovsky Géza (Budapest): Az Istvánffy-könyvtár egy kötete a Pálos Könyvtárban	527
Ősz Sándor Előd (Kolozsvár): A Vizsolyi Biblia eddig ismeretlen példánya a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában	533
Ötvös Péter (Szeged): Opitz Márton olvas	541
Pajor Enikő (Szeged): „Et musique est une science, Qui veut qu’on rit et chante et dance”: à la recherche des traces françaises de l’ars subtilior	546
Pálffy Géza (Budapest): Két elfeledett hungarikum keletkezéséről: Johann Probst munkái az 1681. évi soproni királyné-koronázásról és országgyűlésről (Bécs, 1682)	554
Péter Katalin (Budapest): A főnemesség olvasmányaitól a gyöngyösi rektorig a 16–17. században	562
Pintér Márta Zsuzsanna (Eger): Két pálos könyvjegyzék tanulságai	568

Ferenc Postma (Amszterdam): Warum Johannes Gele Debreceni bei Nacht und Nebel aus Franeker verschwunden ist: Die Franeker Inventarliste seiner dort hinterlassenen Bücher und Güter (1661).....	574
Ursula Rautenberg (Erlangen): Eine Inkunabel, die Johannes Sambucus besessen hat: Der „Herbarius latinus“ (Mainz: Peter Schöffer, 1484) im Besitz der Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg	586
Ritoókné Szalay Ágnes (Budapest): Egy római kő és könyvészet.....	593
Christian Rother (Gundelsheim): Zwanzig Jahre EDV in der Siebenbürgischen Bibliothek Gundelsheim: Erweiterter Aufsatz der auf der Jubiläumstagung des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde am 12.09.2015 vorgetragenen PowerPoint-Präsentation	599
Rozsondai Marianne (Budapest): Erdélyi kötések további csoportjai a 17. századból	604
Helena Saktorová (Turócszentmárton): Genealogické údaje k rodinám Zai a Petróci.....	610
Sándor Klára (Szeged): Az OSZK (szerencsére nem kenyér)bogaras kéziratáról.....	613
Andrea Seidler (Bécs): Sámuel Teleki und Ludwig Höhnel in Ostafrika: Analyse eines Reiseberichtes.....	620
Simon Melinda (Szeged): Felgyűrt ingujj helyett vasalt köpeny: A nyomda- és nyomdászabrázolások átalakulása a 19–20. század fordulóján.....	630
Thomas Şindilariu (Brassó): Die Anfänge der siebenbürgischen Landeskunde im Umfeld der Freimaurer und Samuel von Brukenthals.....	637
Sipos Gábor (Kolozsvár): A <i>Kiss catechismus</i> ismeretlen kiadásának sajátos példányáról	649
†Soós Tamás (Eger–Mezőkövesd): كچىا كىبى Kebikecs, a keleti kéziratok Dzsinnje és a könyvészet mágusai, a Szahafok	651
Szelestei N. László (Budapest): Bél Mátyás <i>Bars vármegye leírása</i> című kéziratának egyik bírálója: Pongrácz Gáspár esztergomi kanonok	656
Szentmártoni Szabó Géza (Budapest): Istvánffy Miklós feljegyzése Mátyás király egykori római lovas képéről	660
Szilágyi Emőke Rita (Budapest): <i>Epistolae familiares</i> – baráti (?) levelek: Oláh Miklós barátai levelezése tükrében.....	668
Szoliva Gábor OFM (Budapest): „...secundum modum Ecclesiae Zagradiensis“: Egy középkori pszaltérium metamorfózisa	673
Szörényi László (Budapest): A Festetics-kódex Petrarca-fordításai a költőre vonatkozó újabb kutatások fényében: (Vázlat).....	680
Tóth Zsombor (Budapest): Cserei olvas...: Írásantropológiai és olvasástörténeti megfontolások az ifjú Cserei Mihály íráshasználati habitusában (Esettanulmány)	692
Tóth Zsuzsanna (Budapest): Egy könyvről... ..	700
Tusor Péter (Budapest): Trinkell Zakariás prímási gyóntató küldetése a bécsi udvarba (1664. augusztus)	706
Varga András (Szeged): A szegedi Rómeó és Júlia: Tóth Katalin levelei ifj. Horváth Istvánhoz	715
P. Vásárhelyi Judit (Budapest): Bibliaolvasó kalauz a 18. században.....	721
Véghseő Tamás (Nyíregyháza): Bacsinszky András munkácsi püspök könyveinek jegyzéke 1790-ből	726
Viskolcz Noémi (Szeged): A Bibliotheca Windhagiana: egy különleges arisztokrata könyvtár a 17. századból	745
Voigt Vilmos (Budapest): A vallási kultúra középkori fázisai a Kárpát-medencében	750
Ulrich Andreas Wien (Landau): Reformatorische Ideen auf dem Dorf: Interdisziplinäre Vielfalt im Werk von Damasus Dürr (ca. 1535–1586)	758
Tabula gratulatoria	769
Személy- és helynévmutató	771
Fremdsprachiges Inhaltsverzeichnis	843

Az OSZK (szerencsére nem kenyér)bogaras kéziratáról

1933. október 28-a volt, szombat. Jakubovich Emilhez, a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának főigazgatójához izgatott fiatalember kopogtatott be: Ranschburg György, a nemzeti gyűjtemény régiségszakértője. Ranschburg aznap lapozta át a leghíresebb bécsi könyvkereskedés, a Gilhofer és Ranschburg friss katalógusát, amely arról adott tájékoztatást, mit bocsátának árverésre a Dietrichsteinek nikolsburgi várának könyvtárából. A katalógus 529. tétele egy ösnyomtatványt ismertetett, Bartholomaeus Anglicus munkájának nürnbergi kiadását 1483-ból, s az alapos ismertetésből kiderült, hogy a kötet pergamenből készült hátsó védőlapjának hátoldalára negyvenhét „rovásforma” betűt írtak.

Hiába tudta a kiváló filológus Jakubovich, hogy kincset találtak, s hiába tettek meg mindent a kötet árverésre bocsátása előtt, hogy megszerezzék, sajnos csak annyit sikerült elérniük, hogy a székely ábécét tartalmazó pergament leválasszák a kötetről, s a nemzeti könyvtár megvehesse – azóta is az OSZK őrzi.¹

A kötet aztán hosszú időre eltűnt a magyar kutatók szeme elől, de nemrégiben szerencsésen megkerült, s kiderült, hogy a székely – s az alatta látható héber – ábécé lejegyzője a könyv tulajdonosa, Philipus de Penczicz volt.² A morva fiatalember, aki vélhetően Filipecz János révén került Mátyás Párizsba küldött 1487-es követségébe, minden bizonnyal az udvar révén ismerte meg a székely ábécét, s maga a Nikolsburgi Ábécé is valamikor az 1480-s évek vége felé keletkezhetett.³

A Nikolsburgi Ábécé

Mit tartalmaz az az egyetlen lap, amelyet Jakubovich Emil „a székely rovásírás ... hasonlíthatatlan becsü tanúbizonyságának” nevezett?⁴

A kötetből kiemelt pergamenlap 30 × 21 centiméter, a följegyzéseket a védőhártya verzőjára írták. A pergamenlap jobb oldalán, a kötet gerince felé eső részen széles margót hagytak, a bal oldalon viszont egészen a lap széléig futnak a betűk. Szintén a bal oldalon lyukak és rozsdás foltok láthatók, a lapon hosszanti irányban végigfut egy gyűrődés, és ragasztónyomok is vannak a lapon.⁵

A pergament megcímezték, piros tintával, gondosan kivitelezett „törtsarkú gót írással”⁶ áll rajta középen a felirat: *Littere Siculorum quas sculpu(n)t / vel cidunt in lignis*. A cím alatt két teljes és egy rövidebb sorban futnak a székely jelek, a rövid sornak és a betűsorrendnek köszönhetően azonnal látjuk, hogy a lejegyző tudta, a székelyek jobbról balra írják betűiket. A betűk fölött apró latin betűkkel áll az egyes székely jelek hangértéke. A negyedik sorban középen egy furcsa, hatlábú rovarhoz hasonlító jel látható – ez okozott is bonyodalmat. A felsorolt negyvenhat – valójában tehát nem negyvenhét – jel után, kissé elkülönítve még további négy székely jel áll: az *amen* szó betűi, a szerző ezzel fejezte be munkáját. A betűk sorrendje és a följük írt latin betűs föloldás a következő:⁷

¹ Jelzete MNy 70. Az emlék fölfedezéséről és a kötet megszerzésére tett kísérletről: JAKUBOVICH Emil, *A székely rovásírás legrégibb ábécéi*, Magyar Nyelv, 31(1935), 1–17.

² SZELP Szabolcs, *A Nikolsburgi ábécé szerzősége és keletkezési ideje*, Magyar Nyelv, 107(2011), 407–428.

³ SÁNDOR Klára, *A székely írás nyomában*, Bp., Typotex, 2014, 220–225; részletesebben lásd: Uő, *A székely írás reneszánsza*, Bp., Typotex (megjelenés előtt).

⁴ JAKUBOVICH, *i. m.*, 11.

⁵ Uo., 4–5.

⁶ Uo., 5.

⁷ Nagybetűkkel a székely jel átbetűzése, fölötté a latin betűkkel írt föloldás. Az aláhúzás ligatúrát jelöl.

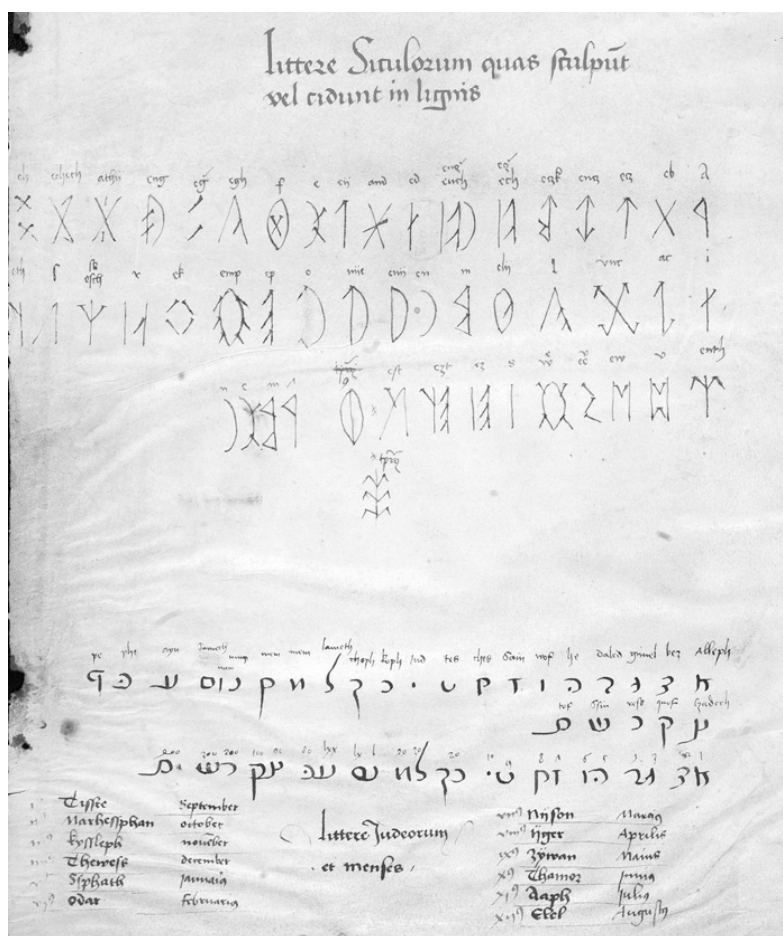

I	Tiffre	September	VII	Nyson	Marci(us)
II	Marcheffphan	october	VIII	Yger	Aprilis
III	Kyffleph	noue(m)ber	IX	Zywan	Maius
IIII	Thewefs	december	X	Thamoz	Juni(us)
V	Sjphath	janua(r)i(us)	XI	Aaph	Juli(us)
VI	Odar	februari(us)	XII	Elel	August(us)

A piros vonalazás és a számozás azonban később kerülhettek a papírra, mint a hónapnevek, erre nemcsak a számok elhelyezkedéséből lehet következtetni,¹² hanem abból is, hogy a piros vonalak többször megtörnek, két vonásból állnak, és a november héber megfelelőjében, a *Kyffleph*-ben a piros vonalazás kihagyja a *k* felső hurkát.

A héber betűk és a följük írt földások sötétebb tintával készültek, mint a székely ábécé és az ahhoz készült latin betűs részek, erre már Dán is fölhívta a figyelmet, s arra is, hogy ebből az következik, a székely betűket a héber előtt írták a papírra.¹³ Ebben egészen biztosak lehetünk, s abban is, hogy nem is közvetlenül a székely ábécé után kerültek a héber részek a pergamenre: nemcsak a tinta más, de a két szövegegység elhelyezése is azt mutatja, hogy eredetileg csak a székely ábécét szánták ide. Ha a függőleges elhelyezést nézzük, a pergamenen csaknem éppen középen van. Sorvégi jelei a későbbi kötéskor csaknem áldozatul estek a lapok körbevágásának, a héber részek viszont láthatóan már a bekötött, megkisebbitett oldal arányaihoz illeszkednek. A székely ábécét az AMEN is lezárja.

A Nikolsburgi Ábécé (OSZK, MNy 70)

¹² A bal oldali hónapnévoszlopot próbálták a héber betűsor bal széléhez illeszteni, a piros számok kilógnak ebből az illesztésből.

¹³ DÁN, *i. m.*, 151.

A háromféle stílusú latin betűs írás – a címekben használt gót betűs, a betűk hangértékének megadásában használt apró latin betűs és a hónapnevek héber és magyar nevében használt nagyobb latin betűs – Jakubovich szerint ugyanattól a kéztől származik, ezt erősítette meg az ősnymtatvány egyéb bejegyzései alapján Szelp is.¹⁴

Hüllő és bogár? A Nikolsburgi Ábécé betűkészlete

A Nikolsburgi Ábécében tehát összesen – a katalógusban tévesen szereplő negyvenhét szemben – negyvenhat székely jel látható. A többségükkel semmi nehézség nem adódik, ugyanolyan formában szerepelnek itt is, mint a székely írás többi emlékében.

Az ábécé harminckét egyszerű betűjelet tartalmaz, de ezek csak harmincegy hangot jelölnek: a *ty* jelölésére az ábécében két betűt találunk. Jakubovichnak nem volt igazán jó ötlete rá, hogy ez miért lehet, Németh Gyula viszont, noha némi bizonytalankodással, de azt tartotta legvalószínűbbnek, hogy az egyik az *ety*, a másik az *aty* hangkapcsolatot jelölte.¹⁵ Éppenséggel ez is lehet. Nem valószínű azonban, hogy valóban ilyen jelentőséget kellene tulajdonítanunk a kétféle <ty>-nek: a <ty> a székely írás egyik legkésőbb kialakult jele lehet, az emlékekben sokféle alakváltozatban fordul elő. Inkább arról lehet szó, hogy a még kevésbé megszilárdult betűt a Nikolsburgi Ábécé készítőjének forrása több változatban is föltüntette. Ráadásul ez a két jel a <h> előtt áll, a jelsorban elfoglalt helyük és latin betűs föloldásuk alapján arra lehet következtetni, hogy vagy a Nikolsburgi Ábécé forrása, vagy a lejegyző szerint ez a németből ismerős *ach*, illetve *ich* jele volt, így értelmet nyerne az is, miért szerepel két alakváltozatban: a magyarul gyengén tudó beszélő füle számára talán ismerősebb volt a két német hang (ezek közül az *ich*-ben hallható fonetikailag igen közel áll a *ty*-hez), és a két alakváltozatnak rögtön kétféle jelentést is tulajdonított.¹⁶

Némiképpen szokatlan a <h> alakja, mert a középső vonalak más emlékekben összeérnek (rombuszt zárnak be), de egyrészt az itt álló betűalak könnyen összefüggésbe hozható a <h> megszokottabb változataival, másrészt a vonalak a Nikolsburgi Ábécében más esetekben sem mindig érnek össze, amikor a többi emlékekben igen: a <k> négy vonala nem éri el egymást, az <f> középső keresztvonalai nem futnak ki a betű „keretéig”, az <r>, <cs>, <z> rézsútos vonalai sem érintik a bal oldali betűszárat. Jakubovich ezt azzal magyarázta, hogy ha nem így lett volna, az egymást elérő vonalak közötti farészek könnyen kieshetek volna, amikor rótták a betűket¹⁷ – ez a magyarázat tetszetős, de megbicsaklik azon, hogy más betűknél (például az <a>, <m>, <ny>) miért nem okozott ez gondot.

Igencsak furcsa az ábécé <gy> betűje: hiányzik a függőleges szára. Németh szerint ez nem tévesztés lehet, noha, teszi hozzá, az <ngy> ligatúrában megvan a <gy> szára is.¹⁸ A mondat első felében igaza lehet, a másodikban inkább nincs: valójában ugyanis ez talán nem is <ngy> ligatúra, hanem – a kiejtést követő módon – <nygy>, s ez esetben a függőleges egyenes nem a <gy>, hanem az <ny> része. Az <ngy> ligatúra az <n> köríve volna két rézsútos vonallal, ahhoz hasonlóan, ahogyan az <nd> látható a Bolognai Rovás emlékekben.¹⁹ Az viszont nincs kizárva, hogy az ábécé valamelyik forrásának szerzője éppen ebből az <nygy> ligatúrából vonta le azt a

¹⁴ JAKUBOVICH, *i. m.*, 6; SZELP, *i. m.*

¹⁵ JAKUBOVICH, *i. m.*, 10; NÉMETH Gyula, *A magyar rovásírás*, Bp., 1934 (a Magyar nyelvtudomány kézikönyve, II/2. füzet), 4.

¹⁶ A Nikolsburgi Ábécé forrásában viszont nem azért kerülhetett erre a helyre a betűrendben, mert a német hangokkal tévesztették össze, hiszen a végső forrás készítői nyilván magyarok voltak, hanem azért, mert így a <gy> mögött áll, és a latinból hiányzó magyar hangokat jelölő székely betűket más helyen is zöngésség szerinti párjuk mellé írták (lásd a <zs> – <s>, <sz> – <z> helyét). Lásd alább.

¹⁷ JAKUBOVICH, *i. m.*, 8.

¹⁸ NÉMETH, *i. m.*, 4. JAKUBOVICH (*i. m.*, 9) szintén így véli.

¹⁹ SÁNDOR Klára, *A Bolognai Rovás emlékek*, Szeged, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, 1991, 69.

téves következtetést, hogy a <gy>-nek nincs függőleges szára, merthogy az itt világosan az <ny> tartozéka. Látjuk majd azonnal: az <nd>-vel sem igazán sikerült megbirkóznia.²⁰

A <ly> sem egyezik teljesen meg más emlékek <ly> betűivel, de ebben semmi kirívó nincs: ennek a betűnek a székely írásból több alakváltozata ismert, ezek csak minimálisan különböznek egymástól.²¹

A Nikolsburgi Ábécé és a Bolognai Rovásémlék sokat emlegetett közös tulajdonsága, hogy az <ö> és az <ü> jelek hangértéke éppen fordítottja a más emlékekben lévőknek. Azaz: ami más-hol az *ü* hangot jelöli, az ebben a két emlékekben az *ö*-t, és fordítva. Jakubovich és Németh is úgy gondolta, hogy ez az azonosság a két emlék egykorúságának bizonyítéka.²²

Térjünk át a ligatúrákra. Hét „valódi” – azaz világosan elemeire bontható – betűösszevonást tartalmaz az ábécé, ezeket a fentebbi átbetűzésben aláhúzás jelzi. Jakubovich szerint az ábécében szereplő ligatúrák a leggyakoribb hangkapcsolatokat jelölik²³ – ez nem így van, hiszen például a *ck* vagy a *nyi* hangkapcsolat biztosan nem tartozik a leggyakoribbak közé. A könnyen elemekre bontható betűösszevonások szerepeltetésének egyébként sem igen lehet sokkal több szerepe, mint hogy mintát adjon a székely írást használóknak – a ligatúrák használata valójában mindig az adott emlék készítőjének egyéni fölismerése, ízlése, meglátása szerint történik.

A Nikolsburgi Ábécé forrása szerzőjének ráadásul nem volt nagy erőssége a ligatúrákésztés. Az <nc> ligatúra valószínűleg tévedés: alul nem kellene nyílban végződnie, viszont félkörívesnek kellene lennie (mint az <n>-nek), talán a félkörív alsó, balra futó részét nézte a felső „nyílhegy” tükörképének. (És adott hozzá persze jobb oldalon egy fölösleges mellékvonalat.) A <ck> szintén furcsa, mert csak a <k> felét tartalmazza, de van rajta egy fölösleges mellékvonal. Az <ncs> valójában nem is ligatúra: mindkét betűnek megvan minden vonala, egyszerűen csak érintkeznek egymással a jelek – noha az <n>-t és a <cs>-t akár lehetne is éppenséggel ligálni: ha a <cs> jobb oldali függőleges szára helyett állna az <n> köríves vonala. Mind Jakubovich, mind Németh elfogadta az <ny> után álló jel hangértékét annak, ahogyan a latinbetűs föloldás értelmezi, azaz egyszerűen egy másik <ny>-nek.²⁴ Azonban sokkal inkább <nyi> ligatúrának látszik ez a jel: az <i> eredeti alakja az „l” formájú jel lehetett, amit a Nikolsburgi Ábécé már a *j* jeleként tüntet föl, de a Bolognai Rovásémlékben még mindkét hangot, az *i*-t és a *j*-t is ugyanez a betű jelölte.²⁵

Az *and* hangkapcsolattal átírt ligatúra szintén hibás. Ha valóban <and> volt valaha, aminek a latinbetűs föloldás alapján lennie kellene, akkor egy jobb oldali rézsútos vonal, az <a> kis háromszögének felső vonala minden bizonnyal elmaradt, az X alakú jel jobb alsó szára pedig fölösleges. Azaz egy valódi <and> ligatúra alapja az <n> volna, ez venné át az <a> függőleges szárának a szerepét, az <a> felső háromszöge pedig ez esetben jobbra fordulna, ezzel jelezve a betűk sorrendjét.²⁶ A <d> függőleges szárának szerepét szintén az <n> köríve töltené be, ezt met-

²⁰ Elképzelhető, hogy a Bolognai Rovásémlékből és Telegdi Jánostól ismert „kis r”, azaz az <r> függőleges szárák nélküli, csak az őket összekötő rézsútos vonallal jelölt alakja is hasonló téves elvonás eredménye, olyan helyzetből, amikor az <r> mindkét oldalán egyenes szárú betű állt.

²¹ A Bolognai Rovásémlékben a középső mellékvonal szintén a középpontból indul ki, de nem jobbra fölfelé fut, mint a Nikolsburgi Ábécében, hanem balra lefelé. A 13. század végére keltezett Vargyasi Feliratban a <ly> mellékvonala a betű bal oldali félkörének bal alsó részéből indul, és jobbra fölfelé fut, a jobb oldali félkör vonaláig (azaz teljes egészében végigfut a mandula alakú jel fővonalai között). Ebből a betűformából mind a Nikolsburgi Ábécé, mind a Bolognai Rovásémlék változata könnyen levezethető – legkényelmesebben egy olyan alakból, amely nem érinti a félköríves oldalsó vonalakat, hanem középen van, ez kiindulópontja lehet az egészen rövid, írásban lényegében pontszerű középső mellékvonalnak is, amellyel szintén találkozunk a székely írás emlékeiben.

²² JAKUBOVICH, *i. m.*, 9; NÉMETH, *i. m.*, 3, 25. Lásd még: SÁNDOR, *A Bolognai Rovásémlék, i. m.*, 64. Németh lehetségesnek tartja, hogy az *ö* és az *ü* jelölésének kettőssége esetleg összefügg az *ü* > *ö* hangváltozással. Ez azt jelentené, hogy a betűhasználati kettősség igen korán alakult ki. Inkább az tűnik valószínűnek, hogy az *ü* <ü> betű – ez valószínűleg a más emlékekben megszokott gyakorlat szerinti <ü> betű, azaz a jóval egyszerűbb, „villám alakú” jel lehetett – eredetileg az *ü* és az *ö* hangokat is jelölte, s később az <ö> megjelenésével alakult ki a kétféle hangjelölési hagyomány. Ugyanakkor ez a felhasználási hasonlóság az egykorúságnál szorosabb kapcsolatot is mutathat a két emlék között.

²³ JAKUBOVICH, *i. m.*, 10.

²⁴ JAKUBOVICH, *i. m.*, 5; NÉMETH, *i. m.*, 4.

²⁵ SÁNDOR, *A Bolognai Rovásémlék, i. m.*, 62, 64.

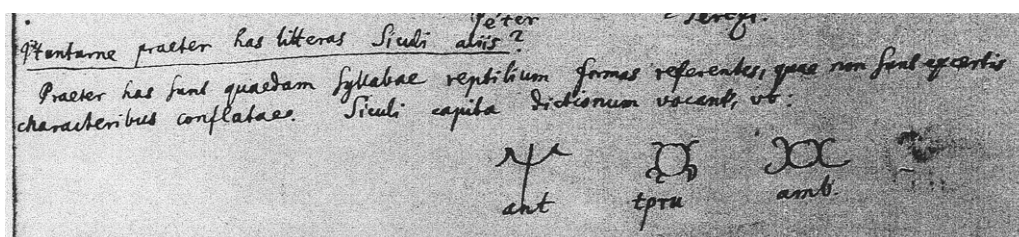
²⁶ Ahogyan a bolognai naptár *Albert* nevében ligálták (lásd: SÁNDOR, *A Bolognai Rovásémlék, i. m.*, 131).

széné a † <d> mellékvonala. Az is lehet viszont, hogy eredetileg egy egyszerű <nd> ligatúra állt itt, ebben az esetben a körív megint csak tévedésből törik meg, és az X mindkét jobb oldali szára fölösleges. Ezek a tévesztések természetesen nem föltétlenül a Nikolsburgi Ábécé forrásának készítőjétől származnak, az emlék másolója is hibázhatott, de az utóbbi kevésbé valószínű, éppen mert úgy látszik, nem sokat konyított a székely ábécéhez, ezért nagy gonddal rajzolgatta át valahonnan a betűket.

Van az ábécében két nehezen értelmezhető jel is. Az egyik az, amelyik eredetileg az utolsó volt, és az áthúzott *tprus* van fölé írva. Ez leginkább a <ly> betűhöz hasonlít, de az ábécében a megfelelő helyen szerepel egy <ly>, amelynek a formája sokkal jobban emlékeztet a többi emlék <ly> betűire.

Az emlék belső logikája szerint az <ak> után következő, *unc* föloldású jelnek elvileg valóban lehet köze az <ak> jeléhez. Az <ak> eredete egyelőre tisztázatlan, mindenesetre a <k>-val az egyetlen olyan betűpárt alkotják, amely emlékeztet a keleti ótörök írás párhuzamos magas–mély mássalhangzópárjaira.²⁷ Egyáltalán nem meglepő, hogy éppen a <k> és az <ak> az egyetlen magas–mély megkülönböztetésben részt vevő páros, a kettősség nyilván nem a székely ábécé újítása, hanem az arameus örökség megőrződése.²⁸ Minthogy ennek a megkülönböztetésnek a magyarban (de akár korábban a törökben) fonematikus funkciója nem volt, a mély hangrendű szavakban használatos <q> idővel az *ak* hangkapcsolatot kezdte jelölni. Bizonyos elhomályosult ligatúrákban azonban megőrződhetett a betű eredeti, mély hangrendű *k* funkciója. Ezzel együtt sem tudjuk elemeire bontani az *unc* alatt álló betűösszevonást: az <n> még csak-csak belemagyarázható, de az <u> csak igen nagy képzelőerővel.²⁹

A legtöbb fejtörést a kutatóknak a legvégül betoldott, negyedik sorban álló furcsa jel okozta. A jel alakja egy hatlábú rovarhoz hasonlít, Telegdi János és Kájoni János ábécéjébe is bekerült. Fölötte a *tprus* föloldás olvasható, ez azért különös, mert Telegdinél és a Telegdire visszamenő Kájoni-ábécében egy másik, bár szintén bogárszerű jel latinbetűs megfelelése a *tpru*, illetve *Pthru*. Föltűnő viszont, hogy a Nikolsburgi Ábécé hatlábú rovarjának kitépelt lábú változata szintén ott szerepel a gömbölyded „bogár” mellett. Ezekről a jelekről Telegdi azt írta, hogy „van ezeken kívül még néhány hüllőkhöz hasonló szótagjegyük, amelyek nincsenek valódi betűkből összetéve. Ezeket a székelyek a szavak fejének nevezik.”³⁰ A jelek így néznek ki:³¹

Telegdi „bogarai”

Kájoni csaknem azonosan emelte át Telegditől ezeket a jeleket, nála a rövidítéseket felsoroló jelsor végződik velük:³²

²⁷ A keleti türk írás sajátosságairól és az írás eredetére vonatkozó nézetekről magyarul lásd: SÁNDOR, *A székely írás nyomában*, i. m., 71–75.

²⁸ *Uo.*, 118.

²⁹ Ha az <u> két, egymás felé néző belső csúcsa összeér, a betűszárak viszont jórészt eltűnnek – de akkor az <n> tűnik el a ligatúrából.

³⁰ SEBESTYÉN Gyula, *A magyar rovásírás hiteles emlékei*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1915, 103. Az eredeti: *Præter hæc sunt quedam syllabæ reptilium formæ referentes, quæ non sunt ex certis characteribus conflatae. Siculi capita dictionum vocant.* A magyar szöveg Sebestyén Gyula fordítása.

³¹ SEBESTYÉN, i. m., 17. melléklet.

³² *Uo.*, 126.

A „bogárjelek” Kájoninál

A fura „hüllőszerűségekkel” – vagy féregszerűségekkel, bogarakkal –, a szakirodalom sokáig nem tudott mit kezdeni, ezért Jakubovich nyomán elfogadta azt az egyébként igen meglepő véleményyt, hogy a szokatlan jelek a régi magyar nyelvben meglévő bilabiális tremulánst (azaz két ajakkal képzett pergőhangot) jelölték volna.³³ Azaz: ahogy a gyerekek berregnek, mikor helikoptert utánoznak. Ennek a nézetnek a terjedése nemigen magyarázható mással, mint a kutatók zavarával a szóban forgó betűt illetően: a bilabiális tremuláns ugyanis, ismereteink szerint, soha nem volt önálló fonéma a magyarban. Németh Gyula nem osztotta a berregés-elméletet, de csak addig jutott, hogy van közös a felsorolt jelekben, mindegyik egy nazális (*m*, *n*) és egy vele azonos helyen képzett zárhang (*t*, *p*, *b*) kapcsolata, de igazából mégsem tudjuk, miért került egy csoportba ez a néhány jel, talán csak furcsa alakjuk miatt sorolták egybe őket. Ez a jelsor „valami tréfás eleme az írásnak”, tette még hozzá.³⁴

Az elegáns – és meggyőző – megfejtéssel végül Máté Zsolt állt elő. Kiindulópontja az volt, hogy Telegdi és Kájoni ábécéjében, illetve a Nikolsburgi Ábécében eltérő jelek mellett látjuk ezt a furcsa hangértékföldoldást. Innen indulva jutott arra a következtetésre, hogy a Nikolsburgi Ábécében még jól, Telegdinél és Kájoninál már torzultan olvasható *tprus* a ’korábban’ jelentésű latin *temperius* vagy *temporius* rövidítése: a Nikolsburgi Ábécében még megvan a ki nem írt nazálist jelző kis hullámvonal, s azzal együtt a rövidítés valójában *tmprus*-ként értelmezendő. Azaz: Telegdinél a „kétlábú csápos bogár” formájú <mb> jel újabb, egyszerűbb változat, mint az eredeti négylábú csápos. Kájoni némiképpen túlzásba esett a bogárjelekkel, nála az új hat-, a régi tízlábú – igaz, csápjuk meg nincs.

A Nikolsburgi Ábécében azonban nem ugyanerre a jelre, hanem az <nt> jelére vonatkozik a kitétel, hogy régebben más, bonyolultabb volt: vagyis a betoldott „hatlábú” rovar az <nt> régebbi változata.³⁵ Ez azt is jelenti, hogy a negyedik sorba betoldott jelet a másolónak a sor elején, az <nt> után, s nem a sor végén kellett volna pótolnia. Máté tehát tévesen írja, hogy jó helyen, az <nt> után áll a régebbi változat,³⁶ ennek azonban Máté megoldása szempontjából nincs jelentősége, hiszen a másolót megzavarhatta a latin írás iránya – a bal oldali első, nem a jobb oldali első jel után írta a betoldást –, s minthogy nem ismerte a székely írást, nem is vette észre a hibát.

Eddig a székely betűk körüli filológiai pöszmögés – aminek jelentős részét a kézirrattal foglalkozók érdekes módon nem végezték el korábban, sem a kéziratot először kiadó Jakubovich Emil, sem mások, noha valóban fontos emlékről van szó. Volna még számtalan szebbnél szebb gondolat, amit szívesen ajánlanék a nemzeti könyvtár későbbi főigazgatójának – hogy miért kerülhetett a héber ábécé a székely alá, hogy valóban fába rótt ábécét másolhatott-e Pencsicei Fülöp úrfi, s hogy mi volt a Mátyás-udvar szerepe a székely írás kultuszának megformálásában –, de minthogy erre most nincs mód, tartalékolom mindezt az ünnepelt hetvenedik, nyolcvanadik és kilencvenedik születésnapjára készítendő kötetekbe.

³³ JAKUBOVICH, *i. m.*, 10–11. Szerinte az olyan hangutánzó szavakban, mint a *ptrücsök*, *ptrüsszentés*, szintén ezt ejtették egykor.

³⁴ NÉMETH, *i. m.*, 23.

³⁵ MÁTÉ Zsolt, *A székely rovásírás latin rejtélye*, Nyelvtudományi Közlemények, 98(2001), 186–192.

³⁶ *Uo.*, 190.